

نقش ادبیات کودکان و نوجوانان در پاسخگویی به نیازها

دکتر مهری پریرخ (دانشگاه فردوسی مشهد)

چکیده

کتاب‌های ادبیات کودکان و نوجوانان نقش عمده‌ای در پاسخگویی به نیازها و رفع مشکلات آنان دارد. شناخت نیازهای کودکان و نوجوانان و معرفی کتاب‌های متناسب با نیازها بحث عمدۀ این مقاله می‌باشد. چنین روشنی که در پاسخگویی به نیازها و نیز حل مشکلات روحی می‌تواند مؤثر باشد، کتاب درمانی نامیده می‌شود. از جمله نیازهای مورد بحث نیازهای عاطفی، اجتماعی، مذهبی، نیاز به دانستن و ارضاء حس کنجکاوی، نیاز به ارتباط با طبیعت، نیاز به شناخت استعدادها و توانائی‌ها می‌باشد. در آن به نیازها از دیدگاه مازلو، روان‌شناس انسان‌گرا، اشاره می‌شود. در رابطه با ارضاء هر نیاز، تعدادی کتاب مناسب معرفی می‌شود. در نهایت از موانعی که ممکن است کم کننده تأثیر این روش یعنی کتاب درمانی در پاسخگویی به نیازها و یا درمان مشکلات باشد، نیز یاد می‌شود.

مقدمه:

اکثر خانواده‌ها در انتخاب کتاب برای فرزندشان دچار سرگردانی هستند. در کتابفروشی‌ها و یا نمایشگاه‌های کتاب سؤالی نظری "ببخشید ممکن است بفرمائید چه کتابی برای بچه من می‌تواند مناسب باشد؟" بسیار معمول است. نظری این سؤال در کتابخانه‌های کودک و نوجوان نیز زیاد مطرح است. بنابراین ضروری است نه تنها کتابفروشان و کتابداران بلکه والدین و افراد بزرگتر در خانواده با انواع منابع خواندنی برای خوانندگان جوان آشنا شده و به نقشی که این منابع در برطرف کردن نیازهای مختلف کودکان و نوجوانان دارند پی ببرند. از این طریق آنها می‌توانند به کمک کتاب‌ها و منابع خواندنی به شکل‌گیری شخصیت کودکان و رفع مشکلات روانی آنان و برخورداری از سلامت روانی کمک کنند. به همین دلیل این روش که می‌تواند در پیشگیری از بروز مشکلات روانی و نیز در صورت بروز در حل آنها مؤثر باشد. کتاب درمانی نامیده می‌شود.

این مقاله نیازهای گوناگون کودکان و نوجوانان را از دیدگاه مازلو روان‌شناس انسان‌گرا و نیازهای مورد توجه از دیدگاه مؤلف را بررسی می‌کند و برای هر یک از نیازها انواع کتاب‌هایی را که می‌توانند در پاسخگویی به آن نیازها مؤثر باشد نام می‌برد. جایگاه نیازهای مورد توجه مؤلف در هرم نیازهای مازلو شخص می‌شود و دلایلی که کتاب‌های انتخاب شده توانایی پاسخگویی به نیازهای تعیین شده توسط مازلو را دارد، به طور خلاصه شرح داده می‌شود. در این نوشتۀ منظور از منابع خواندنی آن دسته از ادبیات کودکان است که با هدف آموزش، تربیت و پرکردن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان تهیه شده و

به طور غیرمستقیم مقصود خود را بیان می‌کنند.

بررسی متون نشان می‌دهد که کتابداران، پژوهشگان، روانشناسان و معلمان مدارس از جمله گروه‌هایی از جامعه هستند که بیشتر از دیگر گروه‌ها به ارزش و اهمیت ادبیات کودکان و نوجوانان در رشد شخصیت و رفتار آنها توجه نشان می‌دهند. مطالعه کتاب‌ها، به خصوص داستان‌ها، به کودکان و نوجوانان کمک می‌کند که شناخت لازم از خود را بدست آورند و یا به ویژگی‌های خاص شخصیتی مانند خجل بودن پی برده و درک بهتری از پیچیدگی فکر، رفتار انسان و ارتباط دادن آن با ویژگی‌های شخصیتی بدست آورند و به این ترتیب، به سلامت فکری لازم برسند. شناخت از خود، با مطالعه داستان‌ها و از طریق ارتباط تعاملی یا شخصیت‌های داستان به دست می‌آید.

گلدنینگ و گلدنینگ (Gladding and Gladding 1991) معتقدند با مطالعه کتاب‌ها، تغییر از طریق پالایش درونی^۱، بینش^۲ و یا تقلید رفتار شخصیت‌ها صورت می‌گیرد. برخی از پژوهشگران و صاحب نظران در رابطه با اثرات مطالعه داستان و سایر منابع، پژوهش‌هایی انجام داده‌اند و یا به گزارش تجربه‌ها و نظریه‌ها پرداخته‌اند (به عنوان مثال: Borders and Paisley 1992; Shechtman and

Nachshol 1996; Hayes

and Amer 1999 and Marlowe and Maycock 2000).

پژوهش انجام شده توسط هیز و آمر نشان داد که ۲۷-۱۶ سال دارند، پس از مطالعه یک داستان که بر مقابله با مشکل تأکید داشت بهتر توانستند بیماری دیابت خود را کنترل کنند. نتایج پژوهش مارلو و میکوک نیز تا حدی نتایج پژوهش هیز و آمر را تأیید کرد. این نتایج توصیه می‌کند که چون شناخت از خود کلیدی برای حل مشکلات است در صورت توصیه کتاب برای مطالعه باید دقت شود که محتویات آن خواننده را بسوی بدست آوردن این شناخت هدایت کند. همچنین کتاب‌ها باید برای کودکان و نوجوانان امکان همانند سازی را بوجود آورد و به شناخت ارزش‌ها، کسب درک، آرامش، و امید کمک کند.

سایر پژوهش‌ها نیز به نتایج مشابهی دست یافته‌ند و یادآور می‌شوند در صورتی که کودکان و نوجوانان با خواندن کتاب‌های مناسب بتوانند وجه اشتراکی بین احساس‌ها، توانمندی‌ها و یا مشکلات با شخصیت‌های داستان پیدا کنند آنها شناخت بهتری نسبت به آن حالت‌ها بدست می‌آورند، به صحبت کردن درباره آن می‌پردازنند و بینش لازم نسبت به آن را کسب می‌کنند و در صورت بروز مشکل می‌توانند به حل آن بپردازنند. همانندسازی و نتیجه آن (یعنی شناخت) امکان بحث و بروز ریزی احساس‌های یعنی تخلیه، هیجان‌ها از جمله مزایای کتاب خوانی برای رشد شخصیت و حل مشکلات است.

1- Catharsis.

2- Insight.

چون کودکان و نوجوانان احساس‌ها، توانمندی‌ها و مشکلات متفاوتی دارند، به عبارت دیگر، چون دارای ویژگی‌های شخصیتی گوناگونی هستند و نیز در زمان‌ها و دوران‌های مختلف زندگی نیازهای متفاوتی دارند، ضروری است که نیازهای آنان شناسایی شود. در صورت شناسایی این نیازها می‌توان کتاب‌های مناسب برای هر نیاز را توصیه نمود.

"نیاز عبارت است از نیرویی که از ذهن و ادراک آدمی سرچشمه می‌گیرد و اندیشه و عمل را چنان تنظیم می‌کند که فرد به انجام رفتار می‌پردازد تا وضع نامطلوبی را در جهتی مطلوب تغییر دهد و حالت نارضایتی را به رضایت و ارضای نیاز تبدیل کند" (الکساندر ماری، نقل شده در رحیمی نیک، ۱۳۷۴، ص ۱۰).

روان‌شناسانی مانند کارل راجرز^۱، اریک فروم^۲ و هنری الکساندر ماری^۳ از جمله صاحب نظرانی بودند که برای نیازهای انسانی تقسیم بندی‌هایی در نظر گرفتند ولی نظریه مازلو^۴، روان‌شناس انسان‌گرای بیشتر مورد توجه است.

از دیدگاه مازلو (مازلو ۱۳۶۷)، نیازهای انسانی در پنج گروه و سلسله مراتب زیر که به هرم نیازها از دیدگاه مازلو معروف است دسته بندی می‌شود:

نیازهای فیزیولوژیک یا نیاز به آب، غذا، هوا و غیره.

نیازهای مربوط به ایمنی یا نیاز به احساس امنیت، داشتن محیطی امن.

نیازهای مربوط به عشق و محبت یا نیاز به داشتن روابط محبت‌آمیز با دیگران.

نیازهای مربوط به احترام و عزت نفس یا نیاز به کسب احساس اعتماد و مورد پذیرش قرار گرفتن نیازهای مربوط به خودشکوفایی یا نیاز به شناسایی و تحقق استعدادها.

او معتقد است که در شرایط بسیار ابتدائی، نیازهای اساسی مانند نیازهای فیزیولوژیک و ایمنی شکل دهنده رفتار هستند و در صورتی که آنها ارضا شوند، نیازهای سطح‌های بعدی هدایتگر رفتار می‌شوند. در عین حال او معتقد است که این نیازها قطعی و غیرقابل انعطاف نیست.

به نظر مازلو، رفتارهای آدمی منشأ چندگانه داشته و افزون بر نیازها، محرکهای بیرونی نیز در ارضا آنها دخیل هستند (مازلو، ۱۳۷۶). از جمله این محرکها می‌توان به اطلاعات و تجربه‌هایی که باید به آنها منتقل شود اشاره کرد. مطالعه داستان‌های مناسب به طور غیرمستقیم به انتقال اطلاعات و تجربه‌ها می‌پردازد و با شناختی که در فرد نسبت به شخصیت خود و دیگران بوجود می‌آورد، بینش ارزش‌ها و

1- Carl Rogers.

2- Erick Fromm.

3- Henry Alexander Mary.

4- Maslow.

رفتارها را متحول می‌کند. نیازهای مطرح شده توسط مازلو نیز با اطلاعات بدست آمده از طریق داستان‌ها و زمینه‌های دیگر ادبیات کودکان می‌تواند پاسخ داده شود.

أنواع نیازهای کودکان و نوجوانان

برای این که بران براساس هرم نیازهای مازلو، به نیازهای کودکان و نوجوانان پاسخ داد ضروری است مشخص شود که در رابطه با هر نیاز چه نوع منابع خواندنی می‌تواند اطلاعات و تجربه‌های لازم را در اختیار آنان قرار دهد. از آن جایی که کودکان و نوجوانان افرادی بی تجربه با شخصیت‌های کشف نشده و مبهم هستند برای کسب تجربه، شناخت شخصیت و شکل‌گیری آن باید اطلاعات لازم را در اختیار داشته باشند. مطالعه کتاب‌های خواندنی مناسب که با توجه به نیازهای آنان تهیه شده، می‌تواند منابع اطلاعاتی مناسب برای آنها باشد و فرصت لازم را برای پاسخگویی به نیازها، از طریق افزایش شناخت آنان نسبت به خود و محیط اطراف فراهم آورد. در این قسمت نیازهای اطلاعاتی کودکان و نوجوانان که به نظر از جمله نیازهای اساسی می‌باشد، مورد بررسی قرار می‌گیرد، منابع خواندنی که می‌تواند به آنها پاسخگو باشد معرفی و جایگاه آنها در هرم نیازهای مازلو مورد اشاره قرار می‌گیرد.

۱- نیازهای عاطفی

دوست داشتن و دوست داشته شدن و مورد محبت قرار گرفتن از نیازهای مسلم هر انسانی است. این نیاز در کودکان و نوجوانان به صورت محسوسی وجود دارد. اگر فرصت‌های لازم برای محبت کردن برای آنان فراهم شود، می‌توان یقین پیدا کرد که توانایی جلب توجه دیگران و ایجاد فرصت‌هایی برای سایرین که بتوانند آنها را دوست داشته باشند و به آنها توجه کنند نیز وجود خواهد داشت. همان‌گونه که اشاره شد، همه انسان‌ها دارای چنین نیاز عاطفی هستند ولی همه آنها، توانایی نشان دادن محبت خود به دیگران و توانایی جلب محبت دیگران نسبت به خود را ندارند. این عدم توانایی ممکن است نتیجه عدم برخورداری از محبت کافی در دوران کودکی و ریشه‌های بسیاری از مشکلات روحی در نوجوانی و بزرگسالی باشد.

یکی از راه‌های ارضاء این نیاز و فراهم کردن امکان چشیدن طعم شیرین محبت کردن و مورد محبت واقع شدن، استفاده از کتاب‌هایی است که رنگ و بوی عاطفی دارند مانند کتاب‌هایی که ارتباط نزدیک حیوان و انسان و انسان‌ها را نسبت به هم نشان می‌دهد. به عنوان مثال، در کتاب شبان کوچک در غار، بره، بز و پسرگ چوپان در تاریکی غار محبوس می‌شوند. این حیوانات از ترس صدای مهیب غرش کوه به چوپان جوان پناه می‌آورند و در کنار او احساس امنیت می‌کنند. در همین کتاب، فداکاری سگ چوپان، که با کمک دختر کوچکی تانجات صاحب جوان خود آرام نشست هیجان خاصی به داستان می‌بخشد و رابطه عاطفی بین حیوان و انسان را نشان می‌دهد.

کتاب جوراب پشمی داستان فداکاری پسر جوانی است. او با کار و تلاش بسیار جوراب پشمی که آرزوی خریدنش را داشت تهیه می‌کند ولی، به جای این که خود لذت پوشیدنش را احساس کند آن را به

دوستش که می‌دانست او نیز خیلی به آن نیاز دارد هدیه می‌کند او از این عمل سرشار از غرور شده و انقلابی در درون خود ایجاد می‌کند. در داستان اولین انشاء درک عمیق معلم انشاء از وضعیت داشش آموزی که انشاء خود را نتوشته ولی خیلی زیبا آن را از روی دفتر سفید می‌خواند اثرباری فراموش نشدنی بر روحیه او می‌گذارد. او پس از جداسدن از معلم به جای راه رفت، می‌دود و می‌پرد و بدین وسیله شادی درونی خود را نشان می‌دهد.

کتاب مادر، مادر است نیز به بیان احساسات عاطفی مادر سنچاب به بچه خود می‌پردازد و به خواننده احساس مادر بودن، تعلق و عاطفه را نشان می‌دهد. راز آواز داستان دیگری از همدردی و درک مقابل احساس است. این درک در کتاب مادر مادر است به رهایی بچه سنچاب و به آواز خواندن بلبلی که آوازش را گم کرده بود، منجر می‌شود.

تنها نبودن در غم و گرفتاری که از طریق همانند سازی با شخصیت‌های داستان پیش می‌آید در آرامش و رهایی از اضطراب تأثیر به سزاگی دارد. غروری که از محبت کردن و یا محبت دیدن در کودکان و نوجوانان ایجاد می‌شود، مانند پایه‌های محکمی در شخصیت آنها و برای ساختن زندگی سالم شکل می‌گیرد. کتاب‌هایی از جمله داستان‌های یادشده به نیازهای مربوط به عشق و محبت و نیز عزت نفس در هرم نیازهای مازل می‌تواند پاسخ گوید.

۲- نیازهای اجتماعی

در دنیای رو به تحولی که در آن ارتباط و توانایی برقراری ارتباط با دیگران نقش عمده‌ای در موقیت افراد دارد باید به نیازهای اجتماعی توجه بسیار شود. کودکان و نوجوانان در صورتی که بتوانند با بزرگسالان یا همسالان خود، با افراد بیگانه، با معلم و با والدین ارتباط مناسب برقرار کنند، قادر خواهند بود بسیاری از نیازهای خود و مشکلات زیادی را در زندگی برطرف کنند. به طور معمول این افراد در برخورد با دیگران از اعتماد به نفس لازم برخوردارند و می‌دانند هر مشکلی را که در رابطه با دیگران دارند و یا همکاری دیگران را نیاز دارد، چگونه می‌توانند حل کنند. داشتن فرصت کافی برای برخورد با دیگران به تدریج هر شناختن شخصیت‌ها و امکان فراگیری هنر برقراری ارتباط با شخصیت‌های مختلف را فراهم می‌آورد. فرد می‌تواند به مشکلات شخصیتی خود نیز پی ببرد و در جهت اصلاح آنها برآید. اعتماد به نفسی که در برخورد با دیگران به دست می‌آید کلید اصلی حل بسیاری از مشکلات شخصیتی و حل مشکلات دیگران است. مجموع این توانائی‌ها زیربنای داشتن زندگی اجتماعی سالم را فراهم می‌آورد. از جمله عواملی که در ساختن زندگی اجتماعی سالم و داشتن توانایی ارتباط با دیگران تأثیر دارد مطالعه کتاب‌هایی است که توانایی برقراری ارتباط با دیگران و روحیه همکاری و همیاری را در افراد تقویت کند. بهترین نان برای مهربان ترین حیوان از انواع این کتاب‌ها است. این کتاب از دیدگاه‌های مختلف می‌تواند مورد توجه صاحب نظران ادبیات کودکان باشد. یکی از جمله تأثیر خاصی است که از نظر زندگی اجتماعی برخوانندگان جثان می‌گذارد. نان خوشبویی پخته شده و قراراست به حیوان داده

شود. جستجو برای پیدا کردن مهربان ترین حیوان در خانواده حیوانات جنگل شروع می‌شود. هر یک از حیوانات کلاع و... فکر می‌کنند مهربان ترین حیوان هستند. از این میان فقط خرگوش است که دیگری را به عنوان مهربان ترین حیوان معروفی می‌کند و در نهایت وقتی خود به عنوان مهربان ترین حیوان انتخاب می‌شود هدیه خود را بین همه تقسیم می‌کند. خوش بینی و خوش نیتی خرگوش و نوع دوستی او می‌تواند الگوی جالبی از نظر رفتار اجتماعی برای کودکان و نوجوانان باشد. بیشتر کودکان حتی کودکان خودبین و مغور رفتار خرگوش را مورد تمجید قرار می‌دهند. کتاب صیاد که با نام رهایی نیز چاپ شده نمونه‌ای از همیاری و همفکری در جستجوی راه حل مناسب برای یک مشکل همگانی است. همیاری پرندگان در این داستان منجر به رهایی آنان از دام صیاد می‌شود. داستان‌های دیگری مانند: هدیه‌ای برای بچه‌های کنار شط، کتابخانه ما و خمره نیز به نیازهای اجتماعی می‌توانند پاسخ دهند.

این کتاب‌ها نمونه‌هایی از ادبیات کودکان است که فعالیت‌های اجتماعی و توانایی تطبیق و هماهنگی فرد با دیگران در حرکتهای اجتماعی را تشویق می‌نمایند.

نظر به اینکه توانمندی همگام شدن با گروه و ارائه راهکاری برای حل مشکلات گروهی در انسان احساس غرور و خودپنداری به وجود می‌آورد داستان‌هایی که به مسائل اجتماعی می‌پردازند، می‌توانند به نیازهای مربوط به عزت نفس که از جمله نیازهای تعیین شده از طرف مازلو است پاسخ گویند. از طرف دیگر فعالیت‌های گروهی امنیت اجتماعی را نیز می‌تواند تأمین کند. بنابراین کتاب‌ها به نیازهای مربوط به اینمی در هرم نیازهای مازلو نیز پاسخ می‌گویند.

۳- نیاز به دانستن و ارضاء حس کنجکاوی

داشتن فکر فعال، خلاق و جستجوگر یکی از ویژگی‌های انسان‌های موفق در عصر متحول کنونی است. در صورتی می‌توان چنین ویژگی‌هایی را در کودکان و نوجوانان پرورش داد که امکان جستجوی پاسخ برای سؤال‌های بی‌شمار و کنجکاوی پایان‌ناپذیر آنان فراهم شود. ایجاد فرصت‌هایی برای تجربه و آگاهی از تجربه‌های دیگران نیز راهی است برای ایجاد انگیزه فکری، بیدار کردن حس کنجکاوی و پاسخ به روحیه کنجکاو آنان.

استفاده از کتاب‌های علمی در زمینه‌های گوناگون و مناسب با ویژگی‌های سنی و علاقه آنان می‌تواند به بسیاری از کنجکاوی‌های کودکان و نوجوانان در مورد محیط اطراف و دلیل وجود بسیاری از پدیده‌های طبیعی و روابط علمی پاسخ دهد. کتاب‌های علمی ساده با مثالهای ملموس و قابل درک به خصوص اگر امکان عمل و آزمایش نمونه‌های اشاره شده و یا مشاهده آنها وجود داشته باشد یکی از مناسب‌ترین وسایل ارضاء روحیه کنجکاوی و نیز تقویت آن است. کنجکاوی در مورد پدیده‌های اطراف که به طور معمول، به صورت سؤال‌های متعدد مطرح می‌گردد باعث فعال شدن ذهن می‌شود. افرادی که دارای ذهن فعال باشند قادر خواهند بود مشکلات زندگی را بهتر حل کنند. آن‌ها افرادی مستقل

می شدند که به طور معمول می توانند بهترین راه را برای حل مسائلهای که با آن رو برو می شوند، جستجو کنند.

کتاب هایی مانند پدیده های جوی، آتشفشاران ها، لایه های زمین، اختراعات، تکامل ماشین، هوایپما، سری انتشارات علوم من، آب در کشورهای آسیا - اقیانوسیه، چرا چنین است نقش و نگار می توانند برای مطالعه مفید باشند از کتاب های مناسبی که به شرح حال مخترعین و دانشمندان می پردازند و به صورت مطلوبی به شرح تلاش خستگی ناپذیر آنان برای ارضاء حس کنجکاوی و داستان اهمیت امید در راه رسیدن به هدف می باشد، نیز می توان یاد کرد، از آن جایی که کتاب های علمی نقش مهمی در شناخت استعداد و علاقه ها دارد، به خصوص مطالعه کتاب های شرح حال علمی دانشمندان این گروه از منابع اطلاعاتی می تواند به نیازهای مربوط به خود شکوفائی پاسخگو باشد. ولی بسیاری از کتاب های علمی مانند مجموعه بدن انسان چگونه کار می کند؟ اطلاعاتی در مورد نیازهای اصلی انسان مانند تغذیه مناسب چیست و چگونه سیستم بدن را به کار می اندازد. بهداشت چگونه باید رعایت شود و ... را در اختیار کودکان و نوجوانان قرار می دهد. در ضمن با به دست آوردن چنین اطلاعاتی به معلومات آنها اضافه شده و در فعالیت های اجتماعی بهتر می توانند دانش خود را نشان دهند و به عزت نفس آنها می افزاید. لذا، این کتاب ها در سه سطح به نیازهای فیزیولوژیک، خودشکوفایی و عزت نفس در هرم نیازهای مازلتو می توانند پاسخ دهند.

۴- نیازهای مذهبی

اعتقاد به خداوند، داشتن ایمان و الگوهای صحیح رفتاری و اعتقادی، نه تنها روش زندگی مناسب را به کو دکان و نوجوانان می شناساند بلکه ارزش هایی را که لازمه داشتن زندگی سالم است به آنها معرفی می کند. عدم اعتقاد به ارزش های صحیح زندگی باعث می شود نوجوانان معیارهای بی ارزشی را انتخاب کنند و در نهایت به سرخوردگی و پوچی در زندگی رو آورند. کتاب هایی مانند تشنۀ دیدار، کودکی من، سرگذشت حضرت محمد (ص) از جمله این کتاب هاست. سری کتاب های قرآن و طبیعت که به تشریح پدیده های علمی از دیدگاه قرآن و رابطه آن با خلقت توجه می کند نیز از دیگر کتاب هایی است که به اثبات وجود خداوند و عظمت خلقت اشاره دارد. در این مقاله کوتاه هدف بررسی معیارهای انتخاب کتاب های مناسب نیست. ولی، از آن جایی که کتاب های مذهبی باید ارزش ها والگوی مذهبی را به کودکان و نوجوانان بشناساند و ایمان را در آنها ایجاد و تقویت کنند در صورتی که مناسب نباشد ممکن است صدمه جبران ناپذیری به گرایش آنان به مذهب بزنند بنابراین به چند خصوصیت عمده کتاب های مذهبی مناسب اشاره می شود. کتاب مذهبی باید شخصیت های واقعی مذهبی را بشناساند، از تعصب به دور باشد، نثر ساده و شیوه ای داشته باشد و تا حد ممکن به صورت غیر مستقیم و داستان گونه به بیان مطلب پردازد. پدیده ها و مثال ها دور از ذهن نباشد. از هنر در پرورانیدن ماجرا و ساخت و پرداخت آن و نیز از تصاویر و صحفه آرایی استفاده خوبی به عمل آید. پیامهای مذهبی با نیازها و

شرایط اجتماعی روز هماهنگ باشد. از جمله کتاب‌هایی که این ویژگی‌ها را داراست به چند مورد دیگر نیز می‌توان اشاره کرد: مجموعه داستان‌های بازگشت به زندگی، نماز فرشته، نذر سحر، شب بوها، نماز و شکوه شهادت.

از آن جایی که پژوهش الگوهای با ارزش در زندگی درک مفهوم هستی و ایمان را در انسان تقویت می‌کند و او را به خداوند تقدیمکننده می‌کند، کتاب‌هایی که این اطلاعات را در اختیار قرار دهد در ایجاد امنیت خاطر، آرامش فکر و دورشدن نگرانی‌ها و اضطرابها بسیار مؤثر است. لذا، این منابع و کتاب‌ها می‌توانند به نیاز مربوط به اینمی در هرم نیازهای مازلول پاسخگو باشند.

افزون بر آن، چون الگوهای صحیح رفتاری را در اختیار خواهند قرار می‌دهند با استفاده از همانند سازی و تقلید می‌توانند در رشد فکری و رفتاری او تأثیرگذار باشند، رفتارهای صحیح اجتماعی به موقعیت‌های اجتماعی و خودپنداری و عزت نفس منجر می‌شود، پس این کتاب‌ها به نیازهای مربوط به عزت نفس و خودشکوفا شی نیز می‌توانند پاسخگو باشند.

۵- نیاز به ارتباط با طبیعت

تضاد در طبیعت در روحیه انسان نیز وجود دارد. برای این که کودکان و نوجوانان بتوانند با تضاد در درون خود مبارزه کنند و ناملایمات زندگی را پذیرند باید با طبیعت مأتوس شوند. کسانی که طبیعت گرا هستند به طور معمول روحیه‌ای سالم و متعادل دارند، سختی و مبارزه را خوب تحمل می‌کنند و بهتر با مشکلات روبرو می‌شوند. افزون بر آن طبیعت محل کشف بسیاری از رمزمایی‌های خلقت است. آن‌چه که کودکان و نوجوانان در کتاب‌های علمی می‌خواهند باید بتوانند در طبیعت نیز تجربه کنند. بسیاری از شعارها و عقاید مذهبی را در طبیعت لمس کنند. در این صورت می‌توان انتظار داشت آنها را پذیرند. بنابراین افزون بر این که کودکان و نوجوانان باید ساعت‌هایی را در طبیعت بگذرانند، باید کتاب‌هایی را در رابطه با طبیعت، حیوانات و زندگی آنها، پدیده‌هایی که دیدن آنها به صورت عادی ممکن نیست «مانند زندگی جانوران در قطب، زیر دریا و یا رشد و نمو گیاهان را مطالعه کنند. داستان‌هایی که در طبیعت اتفاق می‌افتد و زیبایی‌های طبیعت را ترسیم می‌کند و یا خشنونت طبیعت و راه‌های مبارزه با آن را نشان می‌دهد نیز می‌تواند تأثیر خوبی در انس گرفتن انسان با طبیعت و شناخت آن داشته باشد. از جمله این کتاب‌ها داستان شبان کوچک در غار است که زندگی در ده و در میان حیوانات، در کوهستان و نیز خشم طبیعت را نشان می‌دهد. قارقارک در مزرعه، زندگی روستایی و طبیعت روستا را به تصویر می‌کشد. کتاب موج طوفانهای سهمگین در ژاپن و بیابان می‌تواند اطلاعات مناسبی در شناخت طبیعت و تضاد در آن در اختیار قرار می‌دهد.

تصویف زیبایی‌های طبیعت و یا ناملایمات آن به خواهند کمک می‌کند به درک تضاد در طبیعت پردازد. این درک در حقیقت درک تضاد درون خود است. او را با روحیه حساس و یا زمینه‌های زیبائی‌شناسی که در او ممکن است وجود داشته باشد، آشنا می‌سازد و به گونه‌ای به خودپنداری و

خودشناسی او کمک می‌کند. افزون بر آن او را برای مقابله با مشکلات توانمند می‌سازد. لذا، این نوع کتاب‌ها به نیازهای خودشکوفایی و ایمنی در هرم نیازهای مازلو می‌تواند پاسخ‌گوید.

۶- نیاز به شناخت استعدادها و توانایی‌ها

بسیاری از افراد در بزرگسالی زمینه‌های علاقه و توانایی‌های خود را کشف می‌نمایند. این افراد به احتمال زیاد در دوران کودکی و نوجوانی فرصت شناخت و در نتیجه پرورش قابلیت‌های خود را پیدا نکرده‌اند. عدم شناخت استعدادها و علاقه و توانایی در بعضی از افراد موجب سرخوردگی و بروز بسیاری از ناملایمات اخلاقی و رفتاری می‌شود. افزون بر آن در اثر عدم شناخت، فرد در زمینه‌هایی فعالیت می‌کند که انگیزه لازم را ندارد. بنابراین نمی‌تواند پویا باشد. توانایی، نیرو و توان او به هدر رفته و برای خود و جامعه مفید نمی‌باشد. چه بسا که سرمایه گذاری برای آموزش این گونه افراد نیز تواند بهره دهی لازم را داشته باشد. جهت پیشگیری از این مشکل باید به کشف استعدادها، پرورش و بهره‌گیری از آنها که به سود فرد و جامعه خواهد بود کمک کرد. به این منظور باید کودکان و نوجوانان را در شرایطی قرار داد که خود و اولیاء آنان به زمینه‌های مورد علاقه آنها پی برد و کشف کنند که چه فعالیتی مورد علاقه آنان است و یا چه نوع سرگرمی را ترجیح می‌دهند.

یکی از راههای شناخت زمینه‌های مورد علاقه استفاده از کتاب‌های مناسب است. کودکان و نوجوانان را باید با انواع کتاب‌های سرگرمی آشنا نمود. از جمله این منابع، کتاب: پرها، سنگ‌ها، هسته‌ها، دورریختنی‌ها، بیکارنشینید، آزمایش کنید، چرا چنین است؟ می‌باشد. مطالعه شرح حال‌هایی که به صورت داستانی تهیه شده نیز ممکن است به خواننده کمک کند و به شناخت لازم از خود، علاقه‌ها و استعدادها دست یابد، مانند شرح حال امیرکبیر، هلن کلر، ادیسون، مادام کوری، گالیله و ...

چون چنین کتاب‌هایی به شناخت علاقه‌ها و استعدادها کمک می‌کنند، توانایی پاسخگویی به نیازها مربوط به خود شکوفایی در هرم نیازهای مازلو را دارند. افزون بر آن با خواندن و استفاده از این گونه کتاب‌ها به خصوص مواردی که خواننده را تشویق به انجام تمرین در مورد انجام آزمایش‌ها، درست کردن وسایل سرگرمی و یا علمی کند، هماهنگی فکر و دست، مهارت‌های فیزیکی، توانمندی و مهارت در انجام فعالیت‌ها را در او تقویت می‌کند. این توانمندی‌ها و دانش به دست آمده موجب خودپنداری و تقویت عزت نفس در او می‌شود و او می‌تواند خود را در زندگی اجتماعی بهتر نشان دهد. بنابراین در پاسخگویی به نیازهای مربوط به عزت نفس نیز مؤثر است.

خلاصه‌ای از انواع نیازها و کتاب‌های مناسب برای پاسخگویی به آنها در جدول زیر نشان داده می‌شود.

از طرف دیگر چون ادبیات کودکان به طور غیرمستقیم به تربیت و پرورش کودکان و نوجوانان می‌پردازد ابزار مناسبی برای کمک به کسانی است که نیازهای آنان ارضاء نشده و به خودشناسی نرسیده‌اند و دچار مشکلات روحی هستند. کتاب‌های مناسبی که به مسائل عاطفی، اجتماعی و یا مذهبی پرداخته‌اند ابزاری است درمانی برای فرد ماضطرب، و حشت‌زده، نگران و گوشه‌گیر او با همانندسازی به شناخت ویژگی‌های شخصیتی خود می‌پردازد و از مشکلات رهایی می‌یابد. کتاب درمانی یکی از راههای درمانی لذت بخش است که ارزش تجربه و کتاب را می‌شناساند و در تشویق به مطالعه کمک می‌کند.

بحث ارائه شده در مورد انواع نیازهای کودکان و نوجوانان و ارضاء آنها توسط منابع خواندنی به هر دو مورد فوق اشاره دارد. به عبارت دیگر مطالعه کتاب‌های مناسب با نیازها نه تنها می‌تواند از بروز بسیاری از مشکلات روانی و شخصیتی در زندگی جلوگیری کند بلکه در صورت بروز آنها می‌تواند مشکل گشایی نیز باشد. استفاده از این روش یعنی استفاده از کتاب به عنوان ابزاری برای پیشگیری از مشکلات و برخورداری از سلامت روانی و درمانی برای برخی از دردهای روحی و یا رفع برخی از مشکلات، ضروری است که مورد توجه کتابداران، روان‌شناسان، اولیاء مدرسه و خانواده قرار گیرد. این روش به جای این که به بیان فایده‌های آن بسته کند بر کاربرد کتاب در زندگی تأکید می‌کند.

باید یادآور شد که ممکن است مسائل و مشکلاتی چند روند استفاده از این ابزار را مختل سازد. از جمله به چند مورد زیر می‌توان اشاره کرد:

(۱) عدم علاقه خواننده.

(۲) پرداختن به مسائل سطحی کتاب

(۳) نبود کتاب مناسب برای مشکلات و یا نیازهای گوناگون.

(۴) عدم شناخت معرف و واسطه (والدین، کتابدار و یا پزشک) از منابع مناسب و یا اطلاعات ضعیف آنها نسبت به منابع موجود.

(۵) عدم آشنایی و یا شناخت ناقص واسطه از نیازها و یا مشکلات روحی کودکان و نوجوانان.

بنابراین ضروری است افرادی که به عنوان واسطه بین کتاب و کودکان و نوجوانان عمل می‌نمایند ویژگی‌های زیر را داشته باشند:

(۱) کتاب دوست باشند و شناخت مناسبی از ویژگی‌های کتاب مناسب داشته باشند.

(۲) دارای تفکر تحلیل گر بوده و بتوانند برداشت عمیقی از محتوا و پیام (پیامهای) کتاب بدست آورند.

(۳) با روانشناسی کودکان و نوجوانان آشنا باشد و نیازهای سنین مختلف و مشکلات روحی آنان را بشناسند.

(۴) با روش‌های کتابخوانی و بحث و بررسی کتاب آشنا شود و توانایی برگزاری جلسه‌های کتابخوانی را داشته باشد.

منابع و مأخذ

- ۱- بابایی، محمود، "مبانی نیاز سنجی اطلاعات"، اطلاع رسانی، دوره ۱۲، شماره ۴، ۱۳۷۶.
- ۲- حجازی، بنفشه، "ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگی‌ها و جنبه‌ها"، تهران: روشنگران، ۱۳۷۴.
- ۳- رحیمی نیک، اعظم، "تئوری نیاز و انگیزش"، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۴.
- ۴- شعاعی نژاد، علی اکبر، "ادبیات کودکان"، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴.
- ۵- شعاعی نژاد، علی اکبر، "روانشناسی رشد"، ویرایش ۵، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴.
- ۶- آهی، لیلی (ایمن)، "گذری در ادبیات کودکان"، تألیف لیلی ایمن (آهی)، توران خمارلو (میرهادی) و مهدخت دوست آبادی، تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۵۲.
- ۷- قربانی، ولی، "بررسی نیازهای اطلاعاتی دانش آموزان دبیرستانی شهر مشهد و ارزیابی توانایی مجموعه کتابخانه‌ها در برآوردن این نیازها در سال تحصیلی ۱۳۷۹-۱۳۷۸"، پایان نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۷۹.
- 8- Gladding, Samuel T. and Claire Gladding. **The ABs of bibliotherapy for school counselors.** School Counselor, Sep91, Vol. 39 (1), p. 7-12.
- 9- Hayes, Janice S. and Kim Amer. **Bibliotherapy: Using fiction to help children in two populations discuss feelings.** Pediatric Nursing. Jan/Feb 1999. vol. 25(1). p. 91-95.
- 10- Shechtman, Zipora and Rachel Nachshol. **A school-based intervention to reduce aggressive behavior in maladjusted adolescents.** Journal of Applied Developmental Psychology. 1996, vol. 17. p. 535-552.